

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право
УДК 340.132:37.091.3

Литвин Олена Петрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Lytvyn Olena

*Candidate of Juridical Sciences, Associated Professor,
Associated Professor of the Administrative and Criminal Law Department*

Oles Honchar Dnipro National University

ORCID: 0000-0003-0361-7316

**СУЧАСНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРАВОПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В
РОБОТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК
THE MODERN SIGNIFICANCE OF LEGAL EDUCATION
ACTIVITIES IN THE WORK OF LEGAL CLINICS**

***Анотація.** Вступ. Дана стаття розкриває особливості здійснення заходів з правопросвітницької діяльності завдяки роботі юридичних клінік при закладах вищої освіти. У статті визначається роль правопросвітницької діяльності в умовах сьогодення та зроблено аналіз основних способів здійснення правопросвітницьких заходів для покращення суспільного життя населення. Також висвітлюються позитивні результати діяльності юридичних клінік та роботи засобів масової інформації саме у напрямку правопросвіти, що не тільки дозволяє допомогти населенню в цілому, а й покращує практичні знання здобувачів вищої освіти, надає можливість отримати знання щодо встановлення психологічного контакту з аудиторією, покращити роботу з*

документами, отримати ораторські здібності, засвоїти теоретичні навички, що вкрай необхідно для майбутніх фахівців у галузі права. З'ясовано, що правопросвітницька діяльність для сучасного суспільства завдяки адаптованій формі надання дозволяє найкращим чином пояснити традиційні суспільні механізми виховання та правової освіти. Також доведено, що якісна правопросвітницька діяльність може бути проведена не тільки через особисту участь правників, але й завдяки надання інформації населенню через засоби масової інформації, через розповсюдження інформаційних буклетів з найактуальніших питань сьогодення, через навчальні посібники про права та свободи людини, про способи захисту основних прав громадян.

Мета. Метою дослідження є вивчення основних заходів та значення правопросвітницької діяльності в роботі юридичних клінік в сучасній Україні. Правопросвітницька діяльність є важливою для українського суспільства саме з точки зору загальних знань про правові явища, з якими може стикнутися населення у повсякденному житті.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступає нормативно-правове забезпечення щодо правопросвітницької діяльності у роботі юридичних клінік та центрах з надання безоплатної правничої допомоги, щодо посилення правової освіти серед українського населення; наукові праці вітчизняних авторів щодо забезпечення правопросвітницької роботи та посилення правової культури та правосвідомості населення України.

В роботі використано комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, а саме: формально-логічний метод – при вивченні понять «правапросвітницька діяльність», «правова культура» та «правосвідомість»; методи аналізу та синтезу – при дослідженні специфіки відображення складових правопросвітницької роботи у

правовій системі; метод порівняльного аналізу – при дослідженні заходів правопросвітництва та способів задіяння засобів масової інформації в реалізації правопросвітницької діяльності; системно-функціональний метод – при дослідженні внеску засобів масової інформації у розвиток правосвідомості та правової культури українського суспільства; нормативно-догматичний метод – при аналізі нормативно-правової бази в галузі правової освіти населення.

Результати. У даній статті розглянуто та проаналізовано законодавчі норми, які розкривають сучасне значення правопросвітництва, правничої допомоги та регулюють порядок надання безоплатної правничої допомоги для більш незахищених верст населення. В роботі сформульовано основні проблеми сучасності у напрямі правопросвітницької діяльності та наданні правової допомоги, доведено важливість інститутів правосвідомості та правової культури для покращення суспільного життя населення, оскільки саме формування правової свідомості та правової культури людини є важливою характеристикою правової просвіти, що дозволить підвищити загальний рівень правових знань та сформувати повагу до права серед населення.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на особливостях використання дистанційного правопросвітницького напрямку в роботі юридичних клінік та розглянути можливість імплементації засобів формування правосвідомості та правової культури при оптимізації нормативно-правової бази у сфері правопросвітницької діяльності, удосконалення нормативно-правової бази щодо безоплатної правничої допомоги військовослужбовцям та внутрішньо переміщеним особам.

Ключові слова: правопросвітницька діяльність, правосвідомість, правова культура, юридична клініка, населення, українське суспільство,

правопросвітницькі заходи, правова допомога, безоплатна правнича допомога, військовослужбовці, внутрішньо переміщені особи.

Summary. *Introduction. This article reveals the peculiarities of the implementation of legal education activities due to the work of legal clinics at higher education*

institutions. The article defines the role of legal education in today's conditions and analyzes the main ways of implementing legal education measures to improve the social life of the population. The positive results of the activities of legal clinics and the work of the media in the direction of legal education are also highlighted, which not only helps the population as a whole, but also improves the practical knowledge of higher education applicants, provides an opportunity to gain knowledge on establishing psychological contact with the audience, improve work with documents, gain oratorical skills, and learn theoretical skills, which is extremely necessary for future specialists in the field of law. It has been found that legal education activities for modern society, due to the adapted form of provision, allow the best explanation of traditional social mechanisms of education and legal education. It has also been proved that high-quality legal education activities can be carried out not only through the personal participation of lawyers, but also through the provision of information to the population through the media, through the distribution of information booklets on the most pressing issues of today, through textbooks on human rights and freedoms, on ways to protect the fundamental rights of citizens.

Purpose. The purpose of the study is to study the main activities and the importance of legal education in the work of legal clinics in modern Ukraine. The paper formulates the main problems of our time in the direction of legal education and legal assistance, proves the importance of institutions of legal awareness and legal culture for improving the social life of the population, since

it is the formation of legal consciousness and legal culture of a person that is an important characteristic of legal education, which will increase the general level of legal knowledge and form respect for law among the population.

Materials and methods. The materials of the study are regulatory and legal support for legal education activities in the work of legal clinics and centers for the provision of free legal aid, for strengthening legal education among the Ukrainian population; scientific works of domestic authors on ensuring legal education work and strengthening the legal culture and legal awareness of the population of Ukraine. A complex of philosophical-ideological, general scientific and special-legal methods of scientific knowledge is used in the work, namely: formal-logical method – in the study of the concepts of "legal education", "legal culture" and "legal consciousness"; methods of analysis and synthesis – in the study of the specifics of reflecting the components of legal education work in the legal system; the method of comparative analysis – in the study of legal education activities and ways of using the media in the implementation of legal education activities; system-functional method – in the study of the contribution of the mass media to the development of legal consciousness and legal culture of Ukrainian society; normative-dogmatic method – in the analysis of the regulatory framework in the field of legal education of the population.

Results. This article considers and analyzes the legislative norms that reveal the modern importance of legal education, legal aid and regulate the procedure for providing free legal aid for more vulnerable segments of the population. The paper formulates the main problems of our time in the direction of legal education and legal assistance, proves the importance of institutions of legal awareness and legal culture for improving the social life of the population, since it is the formation of legal consciousness and legal culture of a person that is an important characteristic of legal education, which will increase the

general level of legal knowledge and form respect for law among the population.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus on the peculiarities of using distance legal education in the work of legal clinics and to consider the possibility of implementing means of forming legal awareness and legal culture in optimizing the regulatory framework in the field of legal education, improving the regulatory framework for free legal assistance to military personnel and internally displaced persons.

Key words: *legal education, legal awareness, legal culture, legal clinic, population, Ukrainian society, legal education events, legal aid, free legal aid, military personnel, internally displaced persons.*

Постановка проблеми. Надання правової інформації доступною мовою є важливим кроком у правопросвітницькій діяльності для всіх, хто цього потребує. Варто зазначити, що система надання правової допомоги, особливо в умовах сьогодення, може бути максимально корисною кожному громадянину України. Від початку повномасштабного вторгнення в Україні це питання набуло особливої уваги, оскільки велика кількість наших громадян опинились у скрутних умовах, де виникає велика потреба у наданні безоплатної правничої допомоги та роз'ясненні основоположних прав та свобод для покращення життєвих умов та розв'язання правових проблем. Безумовно існують правові питання, які потребують негайного вирішення лише за участі представника інтересів особи або консультанта. У той же час важливим є розуміння самим громадянином своїх прав та знання механізмів вирішення правових проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний розвиток правопросвітницької діяльності та запровадження дистанційної правопросвіти в роботі юридичних клінік досліджують різні автори,

зокрема: Г.В. Татаренко, І.В. Татаренко, М.О. Нікуліна, Ш.Б. Давлатов, Письменна О.П., Лазарчук Г.Є. [1], Пілюк С.В. [2] та інші. В роботах визначається важливість посилення правової культури та правосвідомості серед населення, а також розглядаються шляхи посилення правопросвітницьких заходів в умовах сьогодення, у тому числі за участі засобів масової інформації та охоплення широкої аудиторії слухачів.

Метою статті є вивчення основних заходів та значення правопросвітницької діяльності в роботі юридичних клінік в сучасній Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступає нормативно-правове забезпечення щодо правопросвітницької діяльності у роботі юридичних клінік та центрах з надання безоплатної правничої допомоги, щодо посилення правової освіти серед українського населення; наукові праці вітчизняних авторів щодо забезпечення правопросвітницької роботи та посилення правової культури та правосвідомості населення України.

В роботі використано комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, а саме: формально-логічний метод – при вивченні понять «правапросвітницька діяльність», «правова культура» та «правосвідомість»; методи аналізу та синтезу – при дослідженні специфіки відображення складових правопросвітницької роботи у правовій системі; метод порівняльного аналізу – при дослідженні заходів правопросвітництва та способів задіяння засобів масової інформації в реалізації правопросвітницької діяльності; системно-функціональний метод – при дослідженні внеску засобів масової інформації у розвиток правосвідомості та правової культури українського суспільства; нормативно-догматичний метод – при аналізі нормативно-правової бази в галузі правової освіти населення.

Виклад основного матеріалу. Саме з початком повномасштабного вторгнення посилилась робота центрів з надання безоплатної правової допомоги та юридичних клінік, де було організовано та проведено тисячі правопросвітницьких заходів для сотні тисяч осіб. Ці заходи проводяться на теми, які найбільш на сьогодні хвилюють людей, серед них: пільги та гарантії для внутрішньо переміщених осіб, питання захисту прав працівників, питання соціального захисту, документування воєнних злочинів, запобігання домашнього насильства, захист від булінгу, дотримання прав неповнолітніх, питання земельного права та різноманітні заходи щодо можливості отримувати послуги безоплатної правової допомоги. Треба зазначити, що залежно від безпекової ситуації у різних регіонах України правопросвітницька діяльність проводиться як під час організованих зустрічей, так і в режимі онлайн-конференцій. Найчастіше правопросвітницькі онлайн-заходи проводяться для української молоді (учні загальноосвітніх шкіл, здобувачі вищої освіти), трудових колективів, внутрішньо переміщених осіб, сімей військовослужбовців, осіб похилого віку та інших категорій громадян. Наприклад, правопросвітницька діяльність на Дніпропетровщині не зупиняється й на сьогодні. Фахівцями Криворізького місцевого центру з надання безоплатної правничої допомоги у співпраці з місцевим телебаченням було проведено серію правових відеоуроків «ПРАВОкуємо». Тобто в даному напрямку проглядається своєрідна співпраця між центрами з надання правової допомоги та засобами масової інформації (далі, ЗМІ), що безсумнівно є великим досягненням правопросвітницької допомоги. Оскільки залучення ЗМІ завжди підвищує рівень обізнаності громадян та охоплює залучення до нагальних питань велику кількість українського суспільства.

Серед нових форматів правопросвітництва можна зазначити інформаційні хвилини для внутрішньо переміщених осіб, вуличне інформування поблизу гуманітарних та волонтерських штабів,

правопросвітницькі заходи на території шкіл, гуртожитків та тимчасових прихистків. Також актуальнішою стала правопросвітницька діяльність для військовослужбовців. Особливої уваги потребують питання вивчення прав та обов'язків військовослужбовців, їх фінансування, можливості переведення до іншої частини, надання відпустки, пільг для військовослужбовців та учасників бойових дій та інші.

Ст. 1 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 р. передбачено, що правопросвітництво – це комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня правової свідомості, культури та освіченості осіб, які перебувають під юрисдикцією України, у тому числі розповсюдження інформації про захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, виконання їх обов'язків, роз'яснення щодо порядку надання безоплатної правничої допомоги та доступу до неї. Отже, важливими характеристиками правопросвітницької діяльності ми можемо виокремити формування правової культури та правосвідомості українського суспільства.

І саме тут варто згадати «Про Національну програму правової освіти населення» (далі, Програма), відповідно до якої передбачається створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначаються основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації [3]. У Програмі також мова йде про правову освіту, яка має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства. Також з метою посилення правопросвітницької діяльності Програмою передбачено створення загальних та навчальних телевізійних і радіомовних каналів, запровадження сторінок, рубрик та інших популярних форм надання правової інформації. Дійсно, співпраця

співробітників юридичних клінік, центрів з надання безоплатної правничої допомоги з представниками засобів масової інформації є досить продуктивною для розповсюдження корисної правової інформації та донесення до українського суспільства основоположних прав і свобод та їх правового захисту.

Також слід згадати про традицію проведення правопросвітницької роботи співробітниками юридичних клінік в рамках проведення всеукраїнського тижня права, який проводиться на початку грудня місяця та присвячений святкуванню Міжнародного дня прав людини (10 грудня). У цей період консультанти юридичних клінік разом з іншими представниками проводять заходи з метою підвищення рівня правової культури населення та поінформованості громадян щодо їхніх конституційних прав та обов'язків, можливостей їх реалізації та захисту. Серед основних правопросвітницьких заходів можна виокремити такі: тематичні заходи освітнього, інформаційного та виховного характеру в закладах освіти, закладах культури, трудових колективах; проведення тренінгів, лекцій, бесід з працівниками підприємств, установ, організацій з питань захисту прав людини; презентації навчально-методичних видань про права людини; публічні виступи на телебаченні та оприлюднення корисної правової інформації на сайтах, інтернет-каналах; науково-практичні конференції, дискусії, майстер-класи за участі провідних практикуючих юристів тощо.

З цього можемо зробити висновок, що правопросвітництво націлено на залучення широких верств населення, а це свідчить про його загальнодоступність та спрямованість інформованості незалежно від віку, статі, національної приналежності, соціального статусу та релігійних переконань. Тобто правопросвітницька діяльність, яка проводиться співробітниками юридичних клінік, дозволяє пересічним громадянам отримати безоплатну та зрозумілу правову інформацію стосовно

найважливіших правових питань, дає можливість опанувати отримані знання для власних потреб, отримувати доступ до правової допомоги, обмінюватися вивченою інформацією в соціумі та захищати свої права та інтереси. Говорячи про сучасне значення правопросвітницької діяльності в роботі юридичних клінік в Україні, слід наголосити на тому, що ця діяльність не передбачає фінансової вигоди при проведенні відповідних заходів для населення. Отже, основний інтерес направлений на реалізацію можливості навчання майбутніх фахівців практичним навичкам та вмінню працювати з людьми. Окрім, цього значення правопросвіти проглядається у загальній концепції клінік щодо підвищення якості підготовки здобувачів вищої освіти. Ті правопросвітницькі заходи, що здійснюються завдяки роботі юридичних клінік, надають можливість майбутнім фахівцям у галузі права набути професійних навичок шляхом здійснення заходів з формування правової культури та правової свідомості громадян. А такий напрям роботи, як консультація клієнта, дозволяє студенту-консультанту отримати основні навички роботи з клієнтом, встановлювати психологічний контакт навчитися аналізувати справу та захищати інтереси осіб. Завдяки цій роботі студент-консультант поглиблює свої теоретичні знання, отримує практичні навички у частині систематизації правової інформації, ораторського мистецтва і володіння аудиторією, опановує роботу з документами, з нормативно-правовою базою, зі складанням звернень громадян, що безумовно формує його професійний та життєвий досвід та покращує якість проведення правопросвітницької роботи.

Найпоширенішою формою правопросвітницьких заходів в роботі юридичних клінік варто виокремити саме проведення консультацій для клієнтів. Особливістю цього заходу є те, що на відміну від залучення широкого кола осіб, консультація проводиться для однієї особи з приводу конкретної правової проблеми. Консультування може проводитися у стінах юридичної клініки, у форматі листування або телефоном чи у форматі

онлайн-конференції. Але як зазначалось вище, у умовах воєнного стану більшість заходів правопросвітницької діяльності задля безпеки громадян, проводиться у дистанційному форматі. Це сучасні інноваційні форми правопросвітництва у вигляді навчальних тренінгів, які ще можна назвати «Практичне право (Street law)». Особливістю є те, що як правило, вони проводяться з залученням різних закладів-партнерів, дуже часто ними виступають ЗМІ. Результатом співпраці є відповідні публікації у формі рубрик, сторінок юридичної клініки в журналах та газетах, виступах на телебаченні та радіо, розміщення правової інформації в соціальних мережах та мережі Інтернет, на офіційних веб-порталах. Серед позитивних результатів даної співпраці варто виокремити: поширення висвітленої правової інформації для широкого кола осіб; збільшення кількості клієнтів юридичної клініки для подальшого отримання консультацій; обізнаність українського суспільства з найважливіших правових питань та подальша можливість захисту цих прав самостійно. В умовах сьогодення, найдоступнішою формою правопросвітництва вважається дистанційна робота, яка дозволяє, відповідно до Стандартів діяльності юридичних клінік України, проводити онлайн-консультації чи інформувати населення про діяльність юридичних клінік та надання безоплатної правової допомоги [4, с. 241].

У роботі авторів Нікуліної М.О. та Давлатова Ш.Б. зазначається місце правопросвітницької діяльності в системі правової освіти за такими ключовими аспектами: 1) виступає складовою частиною загальної освіти України в цілому та раціонально пов'язана з правовим вихованням; 2) як соціальне явище забезпечує доступ громадян до правової інформації, формує вміння користуватися нею на власну користь та дозволяє обмінюватися отриманою інформацією правового змісту між собою; 3) оптимальною формою правопросвітницької роботи виступає на сьогодні інтерактивне заняття за участі недержавних організацій [5, с. 51].

Для розроблення комплексу правопросвітницьких заходів, на думку Г.В. Татаренка, необхідно: сформувати в українському суспільстві стійку повагу за закону; підвищити рівень правової обізнаності та юридичної грамотності; створити стимули до законослухняної поведінки, яка повинна стати провідною моделлю соціальної поведінки особи у суспільстві; удосконалити юридичну техніку задля забезпечення зрозумілості, одноманітності тлумачення нормативних приписів; проводити правопросвітницькі заходи серед учнівської та студентської молоді; використовувати сучасні засоби інформування населення про правову політику держави та національне законодавство; посилити діяльність ЗМІ в залученні до правопросвітницької роботи; координувати діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів у сфері правової освіти; залучати населення до системи надання безоплатної правничої допомоги [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, насамкінець, хотілось би зазначити, що правопросвітницька діяльність має велике значення для українського суспільства. В першу чергу, вона допомагає населенню посилити свої знання щодо основоположних прав і свобод; дозволяє своєчасно та предметно захищати свої права, відстоювати правову позицію, знати алгоритм дій та можливість звернень до відповідних державних органів або посадових осіб у разі виникнення правової проблеми чи юридичних питань; дозволяє звертатись за консультацією та захистом прав до юридичних клінік та центрів з надання безоплатної правничої допомоги; підвищувати правову культуру та правосвідомість населення. Особливо хотілось би відмінити значення дистанційної правопросвітницької діяльності, яка в Україні отримала розповсюдження за часів виникнення пандемії Коронавірусу та отримала подальший розвиток після введення воєнного стану в Україні. За таких

складних умов та постійної небезпеки в багатьох регіонах країни, правова допомога та правопросвітництво не припиняються для незахищених верств населення, які майже щоденно цього потребують. Такий формат правопросвітницької діяльності існує завдяки, у тому числі, роботі юридичних клінік, які використовуючи різні заходи правопросвітницької діяльності, надають безоплатну правничу допомогу у вигляді консультацій для окремих громадян та допомагають розвивати сучасне українське суспільство інтелектуально.

В рамках роботи юридичних клінік правопросвітницька робота має також велике позитивне значення. Цей позитивний напрям стосується отримання професійних практичних навичок для майбутніх юристів, оскільки завдяки проведенню правопросвітництва для населення студент-консультант отримує практичний досвід, долає психологічні бар'єри у спілкуванні, вчиться встановлювати психологічний контакт з аудиторією, виробляє власний стиль спілкування, посилює теоретичні знання, опановує майбутню професію та підвищує авторитет серед колег, вчиться долати реальні правові проблеми. А завдяки правопросвітницьким заходам для великих груп осіб майбутній фахівець у галузі права вчиться працювати у команді, не боятися великої кількості слухачів, опановує публічні виступи, проведення тренінгів та залучається до масштабних конференцій та наукових семінарів.

Література

1. Письменна О.П., Лазарчук Г.Є. Розвиток правопросвіти в юридичному клінічному русі та роль медіатизації у правопросвіті. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1. С. 122-129.
2. Пілюк С.В. Правопросвітництво як складова діяльності юридичних клінік. *ОНУ імені І.І. Мечникова*. Одеса, 2024. С. 48-52.

3. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 р. № 992/2001. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> (дата звернення: 24.03.2025).
4. Правнича клінічна освіта в Україні: Навчальний посібник / за заг. ред. В.М. Сущенка. К.: Ваїте, 2020. 274 с.
5. Нікуліна М.О., Давлатов Ш.Б. Правопросвітницька робота як напрям діяльності юридичної клініки. *Правова позиція*. 2021. № 4 (33). С. 49-53.
6. Татаренко Г.В., Татаренко І.В. Правова просвіта населення як елемент правової культури суспільства. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 1 (37). С. 87-94.

References

1. Pysmenna O.P., Lazarchuk H.Ye. Rozvytok pravoprosvity v yurydychnomu klinichnomu rusi ta rol mediatyzatsii u pravoprosvity. *Pravnychyi chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*. 2023. № 1. S. 122-129.
2. Piliuk S.V. Pravoprosvitnytstvo yak skladova diialnosti yurydychnykh klinik. *ONU imeni I.I. Mechnykova*. Odesa, 2024. S. 48-52.
3. Pro Natsionalnu prohramu pravovoi osvity naseleennia: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.10.2001 r. № 992/2001. *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> (data zvernennia: 24.03.2025).
4. Pravnycha klinichna osvita v Ukraini: Navchalnyi posibnyk / za zah. red. V.M. Sushchenka. K.: Vaite, 2020. 274 s.

5. Nikulina M.O., Davlatov Sh.B. Pravoprosvitnytska robota yak napriam diialnosti yurydychnoi kliniky. M.O. Nikulina. *Pravova pozytsiia*. 2021. № 4 (33). S. 49-53.

6. Tatarenko H.V., Tatarenko I.V. Pravova prosvita naselennia yak element pravovoi kultury suspilstva. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*. 2019. № 1 (37). S. 87-94.